

FORSLAG TIL AFGØRELSE FRA GENERALADVOKAT
CARL OTTO LENZ

fremSAT den 22. oktober 1991 *

*Hr. afdelingsformand,
De herrer dommere,*

trakter til gennemførelse af de vedtagne projekter.

A — Faktiske omstændigheder

3. Ifølge kontraktens artikel 1.1. forpligter kontraktpartneren sig til at gennemføre et projekt, der beskrives således:

1. Sagen vedrører en fordring, som Kommissionen støtter på en kontrakt, der oprindeligt blev indgået mellem Det Europæiske Økonomiske Fællesskab og landmand Felix Schulze Isfort-Ekel, hvori sagsøgte senere indtrådte i stedet for den oprindelige kontraktpartner, og hvis artikel 13, som efter sagsøgerens opfattelse er hjemmel for EF-Domstolens kompetence i denne sag, indeholder følgende bestemmelse:

»Opførelse af en svineopfedningsstald med henblik på fremstilling af varme som følge af den ved solenergi udløste anaerobe proces og omdannelse af gødningssassen (biogas) til varme og elektricitet.«

»Parterne er enige om, at tvister vedrørende gyldigheden, fortolkningen og anvendelsen af denne kontrakt forelægges De Europæiske Fællesskabers Domstol som eneste kompetente retsinstans.«

Ifølge arbejdsprogrammet i bilag I (tabel 3) skulle projektets sidste fase (ibrugtagning, demonstration, måleprogram) være afsluttet ultimo 1984.

2. Kontrakten blev indgået på grundlag af forordning (EØF) nr. 1302/78 om ydelse af finansiell støtte til projekter til udnyttelse af alternative energikilder¹, hvis artikel 8 blandt andet bestemmer, at Kommissionen forhandler og indgår de nødvendige kon-

4. I henhold til kontraktens artikel 1.2. og artikel 3 forpligtede Fællesskabet sig til at udbetale kontraktpartneren en økonomisk støtte på 40% af de af Kommissionen kontrollerede og godkendte udgifter til projektet, uden moms, op til et maksimumsbeløb på 240 000 DM.

5. Artikel 14 bestemmer, at kontrakten er undergivet tysk ret. Herudover indeholder kontrakten blandt andet en række detaljerede bestemmelser for de tilfælde, hvor kon-

* Originalsprog: tysk.

¹ — Rådets forordning af 12.6.1978, EFT L 158, s. 3.

traktpartneren helt eller delvis skal tilbagebetale ovennævnte økonomiske støtte. Kommissionen støtter sine påstande på en af disse bestemmelser, nemlig artikel 8, som lyder således:

mellem Fællesskabet, sagsøgte og den oprindelige kontraktpartner, bestemte, at Schulze Isfort-Ekel til sagsøgte »overdrager« sine af kontrakten flydende rettigheder og forpligtelser, »herunder de rettigheder og forpligtelser, der er knyttet til de beløb, Kommissionen allerede har udbetalt inden for rammerne af denne kontrakt«.

»Såfremt kontraktpartneren ikke opfylder en af sine kontraktlige forpligtelser, kan Kommissionen træde tilbage fra kontrakten, efter at den ved rekommanderet brev har sat kontraktpartneren i mora, og denne ikke inden for en frist af en måned har opfyldt forpligtelsen. Kontrakten kan endvidere hæves, såfremt kontraktpartneren for at modtage den økonomiske støtte har afgivet urigtige erklæringer, for så vidt som de kan tilregnes ham. I så fald skal kontraktpartneren omgående tilbagebetale den økonomiske støtte til Kommissionen med renter fra udløbet af ovennævnte frist på en måned. Rentesatsen er den af Den Europæiske Investeringsbank anvendte på tidspunktet for Kommissionens afgørelse om at yde økonomisk støtte til projektet.«

6. Kommissionen har for det første nedlagt påstand om tilbagebetaling af et beløb på 72 000 DM, som den oprindelige kontraktpartner havde modtaget fra Fællesskabet som en del af den mellem parterne aftalte økonomiske støtte, og som han (inklusive renter) havde overdraget til sagsøgte efter dennes indtræden i kontrakten. Den tillægsaftale, som i forbindelse med ændringen af Fællesskabets kontraktpartner blev indgået

7. Det er ubestridt, at det af kontrakten omfattede projekt ikke blev gennemført. Som følge heraf førtes der fra 1985 en omfattende brevveksling mellem parterne. Efter at Kommissionen først — forgæves — havde opfordret sagsøgte til at tilbagebetale det nævnte beløb, satte den ham i mora ved anbefalet brev af 9. december 1986, som sagsøgte modtog den 17. december 1986. Yderligere erklærede Kommissionen at ville træde tilbage fra kontrakten, såfremt sagsøgte ikke inden en måned godtgjorde, at han rådede over en byggegrund og havde modtaget de nødvendige administrative tilladelser. Sagsøgte fremlagde ingen beviser inden for den fastsatte frist.

8. I den følgende brevveksling — som også forblev resultatløs — opfordrede Kommissionen flere gange, blandt andet ved skrivelse af 16. september 1987, sagsøgte til at betale det nævnte beløb med renter. Ved skrivelse af 8. juli 1988 meddelte Kommissionen sagsøgte, at den ville gå rettens vej, såfremt beløbet ikke blev betalt. Yderligere erklærede Kommissionen, at den fastholdt sin tilbagetræden fra kontrakten, dels ved to skrivelser — med kopi til sagsøgte — af 20. marts og 31. juli 1987 til Landrat² i Kreis Neustadt / Aisch-Bad Windsheim, som

2 — O. a.: Amtskommunal forvaltningschef.

havde henvendt sig til Kommissionen og oplyst, at sagsøgte nu rådede over en passende grund til gennemførelse af projektet, dels ved en skrivelse af 8. december 1988 til sagsøgte selv.

11. *Kommissionen* har nedlagt følgende påstande:

1) Sagsøgte tilpligtes at betale Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber et beløb på 72 000 DM med renter 6% fra den 24. januar 1983 og 11,9% fra den 18. januar 1987, indtil betaling sker.

2) Sagsøgte tilpligtes at betale sagens omkostninger.

12. *Sagsøgte* har påstået frifindelse, og at sagsøgeren tilpligtes at betale sagens omkostninger.

13. For så vidt angår enkeltheder vedrørende de faktiske omstændigheder samt parternes anbringender skal jeg, om nødvendigt, vende tilbage hertil i forbindelse med min stillingtagen til sagen. Herudover skal jeg henvise til retsmøderapporten.

9. Sagsøgte indrømmede, at projektet var løbet ud i sandet, men foretog ikke nogen tilbagebetaling. Ved skrivelse af 19. juli 1988 erklærede han at ville modregne med et beløb på 72 000 DM, da han havde foretaget betydelige materialeindkøb til gennemførelse af kontrakten. I en anden skrivelse påberåbte han sig til støtte herfor princippet »culpa in contrahendo« og en erklæring fra Kommissionen af 30. april 1985, hvorefter 40% af materialekøbene kunne anerkendes som et tab, der kunne erstattes. Med hensyn til denne skrivelse har Kommissionen i stævningen — uden at det er blevet bestridt af sagsøgte — anført, at det ganske vist betød, at Kommissionen var indstillet på at finansiere 40% af de foretagne materialeindkøb, men at dette tilsagn var betinget af, at indkøbene blev foretaget inden den 31. december 1984, og at der blev fremlagt fakturaer og kvitteringer. Sagsøgte fremlagde imidlertid ikke noget bevis.

B — Min stillingtagen til sagen

Første del — Domstolens kompetence

10. Kommissionen har yderligere nedlagt påstand om betaling af renter, nemlig dels 6% fra tidspunktet for udbetalingen af de 72 000 DM til den oprindelige kontraktpartner, dels 11,9% fra udløbet af den frist på en måned, som Kommissionen fastsatte i sit påkrav af 9. december 1986.

14. Sagsøgte har anført, at Domstolen er inkompetent, først i en begæring om fristforlængelse inden indgivelsen af svarskriftet og dernæst, endnu en gang, under den mundtlige forhandling. Ifølge artikel 42, stk. 2, i Domstolens procesreglement skal samtlige anbringender være fremsat i det

første processkrift (her: svarskriftet, jf. procesreglementets artikel 40, stk. 1). Nye anbringender må — med forbehold af artikel 42, stk. 1 — ikke fremsættes senere, medmindre de støttes på retlige eller faktiske omstændigheder, som er kommet frem under retsforhandlingerne. En sådan undtagelse foreligger ikke her. Sagsøgte støtter nemlig sin opfattelse på kontraktens ordlyd, som ikke er blevet ændret efter indgåelsen.

15. Selv om der ikke er anledning til at behandle sagsøgtes anbringende (fordi det enten ikke er forskriftsmæssigt eller ikke rettidigt fremsat), finder jeg det ønskeligt, at Domstolen tilbageviser anbringendet, da der er tale om et kompetencespørgsmål. I henhold til procesreglementets artikel 92, stk. 2, bør Domstolen udtrykkeligt under henvisning til EØF-traktatens artikel 181 bekræfte sin kompetence både for så vidt angår Kommissionens krav og sagsøgtes modkrav.

16. Jeg skal hertil fremsætte følgende be-
tragtninger.

17. 1. Sagsøgte støtter sit anbringende om, at Domstolen er inkompetent til at pådømme Kommissionens krav, på kontraktens artikel 14. Sagsøgte opfatter denne bestemmelse, hvorefter tysk ret finder anven-

delse på kontrakten, således, at den også omfatter de tyske retsplejeregler, navnlig Zivilprozessordnung. Ifølge disse regler kunne sagsøgte, der ikke er optaget i handelsregisteret, ikke, inden tvisten opstod, gyldigt indgå en værnetingsaftale.

18. Dette anbringende er ikke holdbart. Sagsøgtes fortolkning af kontraktens artikel 14 er i strid med kontraktens artikel 13, hvorefter Domstolen har enekompetence. Når henses til den fællesskabsretlige sammenhæng, som kontrakten indgår i, og muligheden for at indgå en værnetingsaftale, som udtrykkeligt er fastsat i EØF-traktatens artikel 181, må man gå ud fra, at parterne også støttede deres voldgiftsklausul på denne artikel. Som det fremgår af den anderledes affattelse af artikel 14, skulle den ikke ophæve denne klare klausul, men udelukkende fastsætte de materielle regler, der finder anvendelse på kontrakten. Dette er også i overensstemmelse med den almindeligt anerkendte grundsætning, hvorefter enhver retsinstans anvender de for denne gældende retsplejeregler, herunder kompetencereglerne³. Domstolens retsplejeregler omfatter EØF-traktatens artikel 181, men ikke de (tilsvarende) retsplejeregler i de enkelte stater. Artikel 181 bør yderligere af alle retsinstanser på samme måde anses for en særregel, som har forrang for national ret, der afviger herfra, og som regulerer det særlige tilfælde, hvor Domstolens kompetence støttes på en voldgiftsbestemmelse⁴. Dette tilfælde falder således på forhånd uden for anvendelsesområdet for de af sagsøgte anførte

3 — H. Krück i Von der Groeben / Thiesing / Ehlermann, Kommentar zum EWG-Vertrag, fjerde oplag, Baden-Baden, artikel 181, punkt 18, med yderligere kommentarer.

4 — Domstolen synes at have lagt dette synspunkt til grund i Pellegrini-sagen vedrørende Euratom-traktatens artikel 153 (dom af 7.12.1976, sag 23/76, Pellegrini mod Kommissionen, Sml. s. 1807, præmis 9 ff.).

almindelige bestemmelser i Zivilprozessordnung, som derfor ikke kan påberåbes. Følgelig er Domstolen i henhold til kontraktens artikel 13 sammenholdt med EØF-traktatens artikel 181 (som ikke foreskriver betingelser af den af sagsøgte nævnte art) kompetent til at påkende Kommissionens krav, som alle støttes på kontraktens artikel 8 (i givet fald i forbindelse med supplerende bestemmelser i tysk ret).

19. 2. Med hensyn til spørgsmålet om, hvorvidt Domstolen har kompetence til at påkende sagsøgtes modregningskrav, må dette spørgsmål besvares bekræftende under henvisning til de i Zoubek-dommen⁵ fastsatte principper. Ifølge denne dom kan Domstolen inden for rammerne af EØF-traktatens artikel 181 kun påkende de påstande, der hviler på en kontrakt, som er indgået af Fællesskabet og indeholder en voldgiftsbestemmelse, eller som står i direkte forbindelse med de forpligtelser, der følger af kontrakten⁶.

20. Sagsøgte har først fremsat to anbringender til støtte for sit modregningskrav, idet han dels har gjort gældende, at Kommissionen har begået en fejl ved indgåelsen af kontrakten (et forhold, som ifølge tysk ret kan begrunde et krav, som støttes på en krænkelse af det tillidsforhold, der skal

præge forhandlingerne om indgåelse af en kontrakt), dels har påberåbt sig Kommissionens angivelige tilsagn om at finansiere materialeindkøb op til 40% (hvilket tilsagn, som det fremgår af den fastsatte finansieringsprocent⁷, har direkte relation til Kommissionens kontraktlige forpligtelse til at finansiere projektet). Såvel i denne henseende som for så vidt angår bestemmelserne i tysk obligationsret, som sagsøgte har påberåbt sig til støtte for kravet under den mundtlige forhandling (§ 346 i Bürgerliches Gesetzbuch (herefter benævnt »BGB«), bestemmelser om arbejds- eller værkslejekontrakter, § 242), og som indeholder nærmere bestemmelser vedrørende kontraktpartnerens retigheder og forpligtelser, består den af Domstolen krævede konneksitet.

21. Det følger af disse betragtninger, at Domstolen har kompetence til at påkende såvel Kommissionens krav som sagsøgtes modregningskrav.

Anden del — Kommissionens⁸ krav på tilbagebetaling af hovedstolen (72 000 DM) i henhold til kontraktens artikel 8

22. I. Jeg skal først fremsætte en indledende bemærkning til anvendelsen af kontraktens

5 — Dom af 18.12.1986, sag 426/85, Kommissionen mod Zoubek, Sml. s. 4057.

6 — Præmis 11 i Zoubek-dommen, hvori der henvises til artikel 6, nr. 3, i konventionen af 27.9.1968 om retternes kompetence og om fuldbyrdelse af retsafgørelser i borgerlige sager, herunder handelssager.

7 — Jf. kontraktens artikel 3 sammenholdt med bilag I, punkt B 1 og 2, til kontrakten.

8 — Selv om det ifølge kontraktens ordlyd er Fællesskabet, der optræder som sagsøgtes kontraktpartner, bestemmer artikel 8, at de deri nævnte beløb skal tilbagebetales til Kommissionen. Denne kan derfor gøre et tilbagebetalingskrav gældende i eget navn. De problemer, som herved måtte opstå, såfremt der er tale om krav, der går ud over bestemmelserne i artikel 8, eller om sagsøgtes modregningskrav, er her uden betydning. Som det straks vil vise sig, er nemlig alene Kommissionens krav, som støttes på artikel 8, begrundede.

artikel 14. Det er ganske vist rigtigt, at parterne heri generelt henviser til tysk ret. Denne henvisning skal imidlertid vurderes ud fra den sammenhæng, hvori den indgår. Den foreliggende kontrakt er en offentligretlig kontrakt om støtte til gennemførelse af formål, der er fastsat i forordning nr. 1302/78. Parterne har ved de forskellige klausuler i kontrakten haft til hensigt at regulere denne særlige situation, som absolut ikke er typisk, og for hvilken der ikke fandtes kodificeret fællesskabsret. Når henses til disse særlige omstændigheder er det klart, at man ikke inden for rammerne af artikel 14 kan anvende tyske retsregler, som ikke er forenelige med kontraktens egenart og målsætning eller med visse af dens bestemmelser, således som de fremgår af kontraktens ordlyd, opbygning og kontekst. Artikel 14 må derfor i denne henseende fortolkes indskrænkende. Det gælder navnlig også for bestemmelserne i Bürgerliches Gesetzbuch, som parterne utvivlsomt havde i tankerne ved henvisningen til »tysk ret«.

23. Tilsvarende betragtninger synes i øvrigt også at ligge til grund for § 62, stk. 2, i Forbundsrepublikkens Verwaltungsverfahrensgesetz⁹. I denne artikel henvises der generelt til »bestemmelserne i Bürgerliches Gesetzbuch« for så vidt angår offentligretlige kontrakter. Disse bestemmelser finder dog kun »tilsvarende« anvendelse, hvorfor de ikke kan anvendes, såfremt de ikke harmonerer med den offentligretlige kontrakts egenart¹⁰.

24. I det følgende skal jeg derfor tage udgangspunkt i denne fortolkning af artikel

14, hvis rækkevidde naturligvis er uden interesse, såfremt betingelserne for at anvende den relevante tyske retsregel ikke er opfyldt.

25. Herefter er der ikke anledning til at besvare det andet spørgsmål, nemlig om artikel 14 også henviser til tysk offentlig ret, herunder navnlig til forvaltningsretten. På den ene side er der på dette punkt fuld overensstemmelse mellem kontraktens artikel 14 og den tilsvarende bestemmelse i § 62, stk. 2, i Verwaltungsverfahrensgesetz, og, på den anden side, er det, som jeg nu skal påvise, i øvrigt ikke relevant at anvende de tyske offentligretlige bestemmelser i det foreliggende tilfælde.

26. II. Da anvendelsen af kontraktens artikel 8 som grundlag for kravet forudsætter, at kontrakten er lovligt indgået mellem sagsøgte og Fællesskabet, skal jeg først behandle sagsøgtens argumenter, for så vidt som de kan opfattes som et anbringende vedrørende dette punkt.

27. 1. Sagsøgte har først anført, at projektet »ikke kunne gennemføres i Tyskland«. Som det fremgår af to skrivelser fra Landratsamt Hassberge, hvoraf kopi er vedlagt svarskriftet, støtter sagsøgte sig her på det forhold, at den tyske byggelovgivning hindrede gennemførelsen af projektet på en bestemt byggegrund, som sagsøgte havde udset sig. Han har yderligere gjort gældende, at han på grund af den tyske lov om energipolitik ikke kunne opnå uafhængighed af den offentlige

⁹ — Af 25.5.1976 (Bundesgesetzblatt, I, s. 1253), som ændret.

¹⁰ — Jf. Stelkens / Bonk / Leonhardt, Verwaltungsverfahrensgesetz, med kommentarer, tredje oplag, München, 1990, § 62, note 12.

elforsyning eller i det mindste få tilladelse til at levere overskudsproduktionen til det offentlige forsyningsnet.

28. Dette anbringende kan opfattes således, at det vedrører BGB's § 306. Ifølge denne bestemmelse er enhver kontrakt, hvorefter der skal erlægges en umulig ydelse, ugyldig. Det er almindeligt anerkendt, at bestemmelsen forudsætter, at umuligheden forelå allerede ved indgåelsen af kontrakten, og den skal yderligere være objektiv (og altså ikke være afhængig af en bestemt kontraktspartner)¹¹. Det er klart, at denne betingelse ikke er opfyldt for så vidt angår de hindringer, der skyldes byggelovgivningen, da »umuligheden«, som det fremgår af de to vedlagte skrivelser, hænger sammen med den pågældende byggegrunds beliggenhed. Det var imidlertid ikke vedtaget i kontrakten, at projektet skulle gennemføres på en bestemt byggegrund.

29. Med hensyn til spørgsmålene vedrørende energipolitikken har sagsøgte ikke præciseret, hvad der i retlig henseende kræves for at gennemføre projektet, og i hvilket omfang tyske retsregler var til hinder for projektet.

30. Derfor kan kontrakten ikke anses for ugyldig i henhold til BGB's § 306.

¹¹ — Palandt, Bürgerliches Gesetzbuch, med kommentarer, 50. oplag, München, 1991, § 306, note 3 (redaktør: Heinrichs).

31. 2. Jeg kan ikke tilslutte mig sagsøgtes under den mundtlige forhandling fremsatte anbringende, hvorefter kontrakten var »næsten i strid med redelig handlemåde« med den begrundelse, at det var langt vanskeligere for ham end for en landmand at gennemføre projektet. Alene det forhold, at gennemførelsen af en kontrakt er forholdsvis »vanskelig« for den part, der skal erlægge en ydelse, indebærer ikke, at kontrakten er i strid med redelig handlemåde og derfor ugyldig i henhold til BGB's § 138. Yderligere havde sagsøgte som anført af hans advokat under den mundtlige forhandling »så at sige udklækket idéen (til projektet) og havde også opstillet og udregnet det hertil nødvendige program«. Følgelig var han fuldt fortrolig med vanskelighederne ved projektet. Alene af denne grund mangler anbringendet vedrørende krænkelsen af redelig handlemåde ethvert grundlag.

32. 3. Sagsøgte har endelig i svarskriftet gjort gældende, at sagsøgerens ansatte havde »overtalt« eller »presset« ham til at overtage de af kontrakten flydende rettigheder og forpligtelser, hvilket sagsøgeren har bestridt.

33. Alle disse argumenter kan højst anses for relevante i forhold til BGB's § 123, hvorefter en viljeserklæring kan anfægtes, såfremt den er fremkaldt ulovligt ved svig eller trusler. Sagsøgte har imidlertid ikke anført forhold, som kunne have opfyldt en af disse to betingelser, og det fremgår heller ikke, at han har benægtet den af ham afgivne viljeserklæring ved kontraktens indgåelse. BGB's § 123 kan derfor under ingen omstændigheder finde anvendelse.

34. 4. Kan ugyldigheden af den med sagsøgte indgåede kontrakt således ikke udledes af et af ovennævnte synspunkter, gælder det også den holdning, han i sidste ende har indtaget under den mundtlige forhandling, hvor han har udtalt, at berigelsesgrundsætningen ikke kan anvendes, når der foreligger en kontrakt, og at det er med urette, at sagsøgeren påberåber sig denne bestemmelse.

35. III. Følgelig skal jeg nu se på kontraktens artikel 8, som Kommissionen støtter sig på. Ifølge denne bestemmelse forudsætter tilbagebetalingskravet, at der foreligger en ophævelseserklæring, og at en række hævebetingelser er opfyldt.

36. 1. Hvad angår for det første kravet om en ophævelseserklæring¹² er parterne i sidste ende uenige om, på hvilken dato en sådan erklæring blev meddelt sagsøgte, dvs. om den allerede var indeholdt i skrivelsen af 9. december 1986. I modsætning til Kommissionen, som mener, at spørgsmålet skal besvares bekræftende, er sagsøgte af den opfattelse, at skrivelsen kun indeholdt en bebudelse om ophævelse af kontrakten (knyttet til påkravet), men at den derimod endnu ikke indeholdt selve ophævelseserklæringen. Sagsøgte har imidlertid på side 3 i svarskriftet og under den mundtlige forhandling indrømmet, at kontrakten »ubestridt« er blevet »opsagt«¹³, nemlig ved skrivelsen af 16. september 1987. Det er rigtigt, at Kommissionen endnu en gang under hen-

visning til sin skrivelse af 9. december 1986, nemlig i tilslutning til en tilsvarende skrivelse af 24. juni 1987, på dette tidspunkt opfordrede sagsøgte til at betale og dermed bekræftede, at den ikke havde til hensigt at opretholde kontrakten, men ville hæve den i medfør af artikel 8. Hvis det måtte antages, at der indtil da ikke var afgivet en ophævelseserklæring, må en sådan i hvert fald være indeholdt i den nævnte skrivelse. Tidspunktet for ophævelseserklæringen er uden betydning for Domstolens påkendelse af hovedkravet. Der er således ikke anledning til at behandle dette punkt eller spørgsmålet om, hvorvidt ophævelseserklæringen allerede var indeholdt i en skrivelse forud for 1987 eller i alt fald i en senere skrivelse, navnlig i skrivelsen af 8. december 1988. Såfremt Kommissionens skrivelse af 9. december 1986 må opfattes som en ophævelseserklæring, er det endvidere uden betydning, om denne erklæring kunne gøres betinget af et krav om bevis for bestemte forudsætninger for kontraktens opfyldelse, og om den kunne omfatte et påkrav.

37. 2. Kontraktens artikel 8 indeholder følgende betingelser for at træde tilbage fra kontrakten:

— Misligholdelse af en af de af kontrakten flydende forpligtelser.

12 — Jf. kontraktens artikel 8, stk. 1: Såfremt kontraktpartnen ikke opfylder en af sine kontraktlige forpligtelser, kan Kommissionen træde tilbage fra kontrakten...

13 — Det drejer sig åbenbart om den af Kommissionen påståede opløselse og ikke om en opsigelse i overensstemmelse med kontraktens artikel 9.

— Kontraktpartneren skal sættes i mora ved rekommanderet brev.

— Overskridelse af fristen på en måned, inden for hvilken kontraktpartneren skal have opfyldt sine forpligtelser.

38. Det er ubestridt, at sagsøgte (eller den tidligere kontraktpartner) ikke gennemførte det i kontraktens artikel 1.1. beskrevne projekt (skønt projektet ifølge den af parterne vedtagne tidsplan skulle være taget i brug inden udgangen af 1984), hverken inden indledningen af ophævelsesproceduren i henhold til kontraktens artikel 8 eller efter påkravet, som — hvilket heller ikke er bestridt — blev rettet til sagsøgte ved Kommissionens skrivelse af 9. december 1986. At Kommissionen ved skrivelsen satte sagsøgte i mora, jf. kontraktens artikel 8, ændres i øvrigt ikke af det forhold, at Kommissionen i forbindelse med dette påkrav meddelte sagsøgte, at den ville træde tilbage fra kontrakten, såfremt sagsøgte ikke inden en måned fremlagde visse beviser. Denne særlige omstændighed kunne højst føre til, at Kommissionen ville have mistet sin ret til tilbage-træden i henhold til kontraktens artikel 8, såfremt sagsøgte havde fremlagt den ønskede dokumentation inden for den fastsatte frist (hvilket imidlertid ikke skete). Den ændrer i hvert fald ikke det forhold, at sagsøgte blev sat i mora.

39. Mens den anden af de tre ovennævnte betingelser (påkrav) utvivlsomt er fuldt ud opfyldt, må det for så vidt angår den første og den tredje betingelse (misligholdelse af en kontraktlig forpligtelse og overskridelse af fristen på en måned) fastslås, at disse betingelser i alt fald objektivt er opfyldt.

40. Det skal herefter afgøres, om den manglende opfyldelse af kontrakten før og efter påkravet kan tilregnes sagsøgte eller den oprindelige kontraktpartner. Ifølge kontraktens ordlyd stilles der ikke i denne forbindelse særlige krav, således at man må gå ud fra, at den blotte objektive misligholdelse af kontrakten kunne tilregnes sagsøgte og udløste Kommissionens ret til tilbage-træden. Resultatet bliver et andet, såfremt der her stilles krav om en culpøs handling. I så fald skulle Kommissionen nemlig have redegjort for de omstændigheder, hvoraf det kunne udledes, at sagsøgte eller den oprindelige kontraktpartner havde handlet culpøst, hvad den imidlertid ikke har gjort.

41. Det er imidlertid med rette, at Kommissionen har anført, at grunden til, at sagsøgte eller den oprindelige kontraktpartner ikke har opfyldt de kontraktlige forpligtelser, principielt er uden betydning¹⁴. Når henses til udformningen af kontrakten, er alene Fællesskabets kontraktpartner ansvarlig for at gennemføre projektet. Kontraktens artikel 1.1. bestemmer kategorisk:

»Kontraktpartneren forpligter sig til, under overholdelse af arbejdsprogrammet i bilag I, at gennemføre følgende projekt...«

42. Ifølge artikel 2 forpligter kontraktpartneren sig til at overholde den i bilag I fastsatte tidsplan. Ifølge artikel 4.1. påtager kontraktpartneren sig »det tekniske og økonomiske ansvar« for de arbejder, der skal udføres. Artikel 6 bestemmer, at kontraktpartneren over for Kommissionen alene er

¹⁴ — Der tages forbehold for det — her irrelevante — tilfælde, hvor Fællesskabet (negativ handling) ikke opfylder sine egne kontraktlige forpligtelser eller (positiv handling) forhindrer eller forsinker opfyldelsen af kontrakten.

ansvarlig for tab, som påføres tredjemand i forbindelse med kontraktens opfyldelse.

43. Fællesskabets rolle begrænser sig til at betale kontraktpartneren en økonomisk støtte (artikel 1.2.) og modtage de af denne fremsendte rapporter (artikel 4.3. og artikel 4.4.) samt oplysninger og dokumenter (artikel 4.5.).

44. Ifølge artikel 9 kan kontrakten opsiges af hver af parterne, såfremt det i bilag I fastsatte arbejdsprogram ikke længere kan overholdes, navnlig på grund af forudsigelige tekniske eller økonomiske hindringer eller en urimelig overskridelse af de anslåede omkostninger. I så fald kan Kommissionen i henhold til de regler, der er fastsat for det tilfælde, at projektet udnyttes kommercielt (kontraktens bilag II, punkt II.1 og 2) kræve tilbagebetaling af det udbetalte støttebeløb (med renter), såfremt den delvise gennemførelse af arbejdsprogrammet har ført til resultater, som muliggør en kommerciel udnyttelse.

45. Når disse bestemmelser ses i sammenhæng, fremgår det, at kontraktpartneren med henblik på den økonomiske støtte bærer hele risikoen for gennemførelsen af projektet og ikke kan gøre krav på støtten, såfremt projektet ikke gennemføres (i overensstemmelse med arbejdsprogrammet). Fællesskabet bærer heller ikke risikoen for, at projektet mislykkes, selv om dette ikke skyldes en culpøs adfærd. Den i kontraktens artikel 9 fastsatte undtagelse fra dette princip, som både bekræfter det og afsvækker virkningen heraf, finder herved anvendelse, dog kun såfremt kontrakten opsiges, *inden* der er sket en misligholdelse i henhold til artikel 8.

46. Alt dette er endelig også i overensstemmelse med kontraktens økonomiske målsætning. En sådan kontrakt bør — som alle andre kontrakter indgået i overensstemmelse med den model, der er opstillet i artikel 8, stk. 1, i forordning nr. 1302/78 — gøre det muligt at virkeliggøre det i forordningens artikel 1 fastsatte formål, idet den nemlig skal »tjene som reference og give forhåbninger om industriel og kommerciel levedygtighed, godtgjort ved forudgående forsøg og forskning«. Følgelig er målet med at anvende Fællesskabets økonomiske midler først nået, når projektet er gennemført. Formålet med kontraktens artikel 8 er at trække de offentlige midler ud af projektet, såfremt formålet hermed ikke virkeliggøres. Følgelig skal artikel 8 opfattes således, at den ikke forudsætter culpa fra kontraktpartnerens side.

47. Det kan herefter fastslås, at der bør gives sagsøgeren medhold i kravet om tilbagebetaling af hovedstolen i medfør af kontraktens artikel 8 for så vidt angår både begrundelsen herfor og størrelsen heraf — der ikke er bestridt.

48. IV. Det skal herefter afgøres, om sagsøgte alligevel bør frifindes, når henset til det af ham fremsatte *modregningskrav*.

49. Det viser sig imidlertid her, at sagsøgtets modregningskrav ikke er begrundet.

50. 1. Sagsøgtes krav støttes på en påstand om, at Kommissionen ved indgåelsen af kontrakten skulle have handlet culpøst, men sagsøgte har ikke nærmere angivet, hvori Kommissionens culpøse handlemåde skulle have bestået.

51. 2. De af sagsøgte under den mundtlige forhandling påberåbte obligationsretlige bestemmelser i BGB kan heller ikke danne grundlag for et sådant krav, og der kan derfor heller ikke ud fra dette synspunkt foretages modregning — helt bortset fra det processuelle problem vedrørende for sen fremsættelse.

52. a) Ifølge BGB's § 346, som sagsøgte i første omgang påberåber sig, skal parterne, såfremt kontrakten hæves, tilbagelevere de erlagte ydelser. Er der leveret ydelser eller meddelt brugsret til et gode, må værdien heraf erstattes, eller, hvis kontrakten indebærer en modydelse i penge, må denne erlægges.

53. I det foreliggende tilfælde ses det imidlertid ikke, hvilken ydelse, i hvilken form det end måtte være, sagsøgeren eller Fællesskabet skulle have modtaget fra sagsøgte i henhold til kontrakten. Selv om gennemførelsen af projektet måtte anses for sagsøgtes modydelse for den af Kommissionen ydede økonomiske støtte, har sagsøgte i alt fald, som allerede nævnt, ikke erlagt denne ydelse.

54. b) Bestemmelserne vedrørende arbejds- og værkslejekontrakter (BGB's § 611 ff. hhv. 631 ff.) kan i modsætning til det af sagsøgte anførte heller ikke danne grundlag

for hans krav, end ikke — bør det nok tilføjes — hvis han påberåber sig § 670 vedrørende erstatning af afholdte udgifter, som ifølge § 675 kan anvendes på arbejds- og værkslejekontrakter.

55. Det fremgår nemlig klart af kontraktens art og udformning, at Fællesskabets kontraktpartner ikke kan have andre rettigheder end de i kontrakten fastsatte. Fællesskabets økonomiske støtte kan rent regnskabsmæssigt defineres som en begrænset dækning af de afholdte udgifter, da støtten — som maksimum — skal dække en bestemt del af omkostningerne. Kontrakten indeholder dog også til dels en bestemmelse om erstatning, for så vidt som støtten — ifølge artikel 8 — skal tilbagebetales, såfremt projektet ikke gennemføres. Yderligere kan støtten til en vis grad også sammenlignes med et lån, da den (delvis) skal tilbagebetales i henhold til bilag II, punkt II, såfremt resultaterne af projektet kan udnyttes kommercielt.

56. Når der er tale om en så specielt udformet kontrakt, som endeligt regulerer parternes gensidige krav, er det uforeneligt med selve kontraktens natur at tage hensyn til andre retsregler, som kan føre til andre mere vidtgående krav end de i kontrakten fastsatte. Sådanne retsregler skal derfor ikke anvendes¹⁵.

15 — Se ovenfor under punkt 22-24.

57. c) Hvis jeg ellers har forstået det rigtigt, har sagsøgte endelig anført, at det ville være i strid med BGB's § 242, hvis man ikke anerkender hans krav på erstatning for de afholdte udgifter. Ifølge denne bestemmelse har debitor pligt til at levere ydelsen i overensstemmelse med redelig handlemåde under hensyntagen til handelslivets sædvaner.

58. Jeg kan dog ikke se, at det af sagsøgte kritiserede resultat, hvorefter han ikke har sådanne rettigheder, kan opfattes som en tilsidesættelse af diligenspligten, når henses til kontraktens allerede nævnte formål.

59. 3. Sagsøgte har yderligere henvist til Kommissionens ubestridte tilsagn ifølge skrivelse af 30. april 1985 om at finansiere 40% af materialeomkostningerne. Dette anbringende kan imidlertid ikke tiltrædes.

60. a) For så vidt angår for det første de administrative omkostninger samt rejse- og hoteludgifter, som sagsøgte hævder at have afholdt, og erstatningen for den af ham på projektet anvendte tid bemærkes, at ifølge Kommissionens ubestridte redegørelse er disse omkostninger ikke omfattet af tilsagnet. Kommissionen har yderligere gjort opmærksom på, at selv om projektet var blevet gennemført, ville disse omkostninger ikke have været omfattet af den ydede støtte. Støtten omfattede nemlig kun materialeom-

kostninger, herunder leveringsomkostninger¹⁶, samt monteringsomkostninger¹⁷.

61. b) For så vidt angår udgifterne til maskiner, som sagsøgte har angivet til 44 190 DM, og materialeomkostninger, som efter sagsøgtes udsagn andrager 37 083 DM, har Kommissionen ikke hævdet, at disse omkostninger ikke var omfattet af dens tilsagn. Sagsøgte har imidlertid slet ikke nærmere specificeret udgifterne til »maskinomkostningerne« på 44 190 DM og har navnlig ikke påvist, at disse omkostninger vedrører projektet. Denne bemærkning gælder også de øvrige materialeomkostninger (angiveligt til en værdi af 37 083 DM). Yderligere har Kommissionen i overensstemmelse med bevisbyrden i forbindelse med et tilsagn af den her omhandlede art gjort udbetalingen af støtte betinget af, at der fremlægges fakturaer og kvitteringer som bevis for materialeindkøbene. Sagsøgte har imidlertid hverken under den administrative procedure eller i svarskriftet (han har ikke indgivet duplik inden for den fastsatte frist) fremlagt dokumenter eller andre bilag, hvoraf det fremgår, om og for hvilket beløb han selv eller den oprindelige kontraktpartner faktisk har afholdt de påståede udgifter. Det fremgår kun af firmaet Gartner's for Domstolen fremlagte skrivelse, at sagsøgte som anført i svarskriftet har afgivet ordre på de pågældende materialer. Det angives hverken i skrivelsen eller i svarskriftet, om de omhandlede materialer er leveret eller betalt.

62. Sagsøgtes anbringender til støtte for sit modregningskrav kan heller ikke tiltrædes.

16 — Jf. bilag 1 til kontrakten, punkt B 1 og 2 samt kommentarerne hertil under post 2.1.2 i tabel 1 i bilag I.

17 — Se foregående fodnote, jf. dog forklaringerne under post 2.1.3.

Der kan således gives Kommissionen medhold for så vidt angår hovedfordringen.

Tredje del — Kommissionens krav på renter

63. *I.* Det bemærkes for det første, at Kommissionen i henhold til kontrakten og i overensstemmelse med sin påstand har ret til renter 11,9% (af hovedstolen) fra den 18. januar 1987. Dette krav er berettiget såvel med hensyn til begrundelsen herfor, da det ifølge kontraktens artikel 8 uden yderligere betingelser er koblet til tilbagebetalingskravet (vedrørende hovedstolen), som med hensyn til størrelsen heraf, da det er ubestridt, at rentesatsen på 11,9% svarer til den i kontrakten fastsatte sats¹⁸. Yderligere udløb den i kontraktens artikel 8, tredje punktum, fastsatte frist på en måned, efter at sagsøgte var sat i mora¹⁹ den 17. januar 1987, hvilket er i overensstemmelse med Kommissionens krav om renter med virkning fra den 18. januar 1987.

64. *II.* Kommissionen har imidlertid yderligere krævet renter fra den 24. januar 1983 (indtil den 17. januar 1987). Den har anført, at kontrakten i tilfælde af Kommissionens tilbagetræden foreskriver en afvikling, som skal sikre en genoprettelse af situationen før kontraktens indgåelse. Ifølge Kommissionen, som her henviser til Zoubek-dommen²⁰, skal tilbagebetalingen også omfatte »kreditrenter« fra tidspunktet for udbetalin-

gen af forskuddet. Med hensyn til rentesatsens størrelse skal renten fastsættes til et fast beløb, idet den faktiske renteindtægt i denne forbindelse er uden betydning. Den i Tyskland gældende rentesats for sådanne tilfælde andrager 6%. Kommissionen har her henvist til § 44 a), stk. 3, i Bundeshaushaltsordnung²¹. Denne bestemmelse fastsætter princippet om, at en modtager af støtte fra det offentlige i tilfælde af krav om tilbagebetaling ikke må oppebære en renteindtægt af det beløb, han har fået stillet til rådighed.

65. Der består imidlertid ikke noget retsgrundlag — hvad enten det måtte være påberåbt af Kommissionen eller ikke — for et sådant krav.

66. *1.* Med hensyn til den af parterne indgåede kontrakt bemærkes, at virkningerne af den i artikel 8 omhandlede tilbagetræden klart og entydigt fremgår af denne bestemmelse, idet Kommissionen i henhold hertil har visse klart definerede rettigheder. Der kan ikke være tvivl om — og det er da heller ikke bestridt — at disse rettigheder ikke omfatter rentekravet.

67. *2.* Følgelig skal jeg herefter behandle Kommissionens argument, hvorefter denne del af dens krav kan støttes på forpligtelsen til at genoprette situationen før kontraktens indgåelse.

18 — Den Europæiske Investeringsbank's sats på tidspunktet for Kommissionens beslutning om at yde økonomisk støtte til projektet.

19 — Det er ubestridt, at sagsøgte modtog påkravet den 17.12.1986.

20 — Se fodnote 4.

21 — Af 19.8.1969, Bundesgesetzblatt, I, s. 1284.

68. Der er flere muligheder for den retlige kvalifikation af dette argument, og jeg skal straks vende tilbage hertil. Hvorom alting er, kan argumentet under ingen omstændigheder tiltrædes, hvilket fremgår af en fortolkning af kontraktens artikel 8.

69. Denne bestemmelse må nemlig opfattes således, at der ud over de deri udtrykkeligt omtalte renter ikke kan tillægges parterne andre rettigheder af denne art. At bestemmelserne i kontraktens artikel 8 må anses for udtømmende, fremgår af artikel 8, stk. 1, i forordning nr. 1302/78, som vedrørende kompetencespørgsmålet og den procedure, der skal følges ved indgåelsen af kontrakter om støtte, bestemmer:

»Kommissionen forhandler og indgår de nødvendige kontrakter til gennemførelse af de i overensstemmelse med artikel 6 vedtagne projekter. Kommissionen udarbejder med henblik herpå en standardkontrakt med angivelse af hver af parternes rettigheder og forpligtelser, herunder navnlig de nærmere bestemmelser om eventuel tilbagebetaling af den ydede støtte.«

70. For så vidt som der i henhold til denne bestemmelse — således som det klart er tilfældet her — skal anvendes en »standardkontrakt«, der blandt andet skal angive »de nærmere bestemmelser om eventuel tilbagebetaling af den ydede støtte«, er formålet hermed helt klart. Det drejer sig nemlig om *klart* at angive de forskellige retsvirkninger af en tilbagebetaling, såfremt kontrakten misligholdes. En sådan klarhed kunne kun opnås ved at fastsætte udtømmende regler. På den ene side findes der nemlig ikke skrevne — og derfor heller ikke indholdsmæssigt *klare* — fællesskabsregler til regulering af offentligretlige kontrakter, som kan

anvendes til at udfylde eventuelle lakuner. Hvis man på den anden side henviser til national ret, trues kontrakten på grund af sin atypiske karakter af betydelige usikkerhedsmomenter, som det netop er tilfældet i den foreliggende sag.

71. I lyset af disse betragtninger er Kommissionens opfattelse, hvorefter ophævelsen i kontraktens artikel 8's forstand har til formål at genoprette situationen før kontraktens indgåelse, uholdbar. Det gælder for det første, uden at der kræves yderligere forklaring, for så vidt som de nævnte argumenter skal vurderes ud fra en simpel fortolkning af begrebet »tilbagetræden«. Det forholder sig imidlertid ikke anderledes, hvis Kommissionen hermed ønskede at henvise til et princip, der gælder for tilbagetræden fra kontrakter vedrørende offentlig støtte, og som den mener at kunne støtte på fællesskabsretten. Selv om et sådant princip måtte eksistere, kan man næppe forestille sig, at det har samme rang som EØF-traktaten og de hermed ligestillede principper, idet princippet snarere må have samme rang som den afledte EF-ret og her må vige for bestemmelserne i den foreliggende kontrakt, der støttes på artikel 8 i forordning nr. 1302/78.

72. I øvrigt er det vanskeligt at følge Kommissionen i det omfang, den synes at være af den opfattelse, at Domstolen i Zoubekdommen²² allerede anerkendte et fællesskabsretligt princip med ovennævnte indhold. Det er rigtigt, at Domstolen i præmis 8 udtalte:

»I tilfælde af, at en kontrakt hæves, skal parterne stilles, som om den aldrig var ind-

22 — Se fodnote 4.

gået. Princippet om, at alt skal føres tilbage til den oprindelige tilstand, indebærer, at hver part er forpligtet til at tilbagelevere den anden, hvad han har modtaget. Denne pligt til tilbagelevering omfatter både salgsgenstanden og købesummen, samt frugterne af salgsgenstanden og de renter, der er påløbet det modtagne beløb siden betalingstidspunktet.»

73. Denne udtalelse må imidlertid betragtes som en simpel fortolkning af den kontrakt, som var genstand for den pågældende sag. Man når til dette resultat ved at sammenholde den nævnte præmis med præmis 6, der lyder således:

»Kontraktens artikel 7, der bestemmer, at Kommissionen kan opsiges kontrakten i tilfælde af, at medkontrahenten ikke opfylder den eller opfylder den mangelfuldt, efter at have meddelt denne dette ved rekommanderet brev, skal forstås som en udtrykkelig hæveadgang, der giver en part ret til — som sanktion for mangelfuld opfyldelse af forpligtelserne fra den anden parts side, uden at retsskridt er nødvendige — at hæve kontrakten.«

74. Det var helt klart *nødvendigt* at fortolke den kontrakt, der var genstand for sagen, da der var tale om renter af det beløb, der skulle tilbagebetales ved opsigelse af kontrakten. I modsætning til den kontrakt, der er genstand for nærværende sag, indeholdt den netop ingen udtrykkelige bestemmelser herom²³. Følgelig kan Domstolens betragtninger i Zoubek-dommen ikke overføres til

nærværende sag, ganske uanset om kontrakten, som var genstand for denne sag, overhovedet juridisk var af samme art som den foreliggende offentligretlige kontrakt.

75. 3. De anbringender, der støttes på tysk ret — som skal anvendes udfyldende — er heller ikke overbevisende.

76. a) Tysk ret anerkender ikke et af udtrykkelige bestemmelser uafhængigt almindeligt princip²⁴, hvorefter modtageren af støtte fra det offentlige ikke i tilfælde af tilbagebetalingspligt må oppebære en renteindtægt af det til rådighed stillede beløb²⁵. De almindelige bestemmelser i tysk forvaltningsret, som vedrører dette spørgsmål — § 48 og 49 i Verwaltungsverfahrensgesetz og § 44 a) i Bundeshaushaltsordnung — og som måske kan danne grundlag for et sådant princip, kan ikke anvendes på offentligretlige kontrakter, men kun på ensidige forvaltningsafgørelser²⁶. I det foreliggende tilfælde, hvor der er tale om støtte i henhold til en offentligretlig kontrakt, skal hensynet til det offentlige interesser, som det af Kommissionen påberåbte princip støttes på — såfremt et sådant princip i det hele taget eksisterer — således netop tilgodeses af parterne ved udformningen af kontrakten²⁷.

24 — For så vidt angår rentebestemmelser, der er indeholdt i visse særlige og særlige administrative bestemmelser, henvises til Nöll, Die Rückforderung fehlgeschlagener Subventionen — zugleich ein Beitrag zur Problematik vorläufiger Subventionsbewilligungen, Göttingen, 1987, s. 202 ff.

25 — Spørgsmålet om, hvilke virkninger bestemmelserne i kontrakten om støtte har i forhold til et sådant princip, bliver derved genstandsløse.

26 — For så vidt angår § 48 og 49 i Verwaltungsverfahrensgesetz indeholder § 44 a) i Bundeshaushaltsordnung kun særbestemmelser for området for frivillig støtte: Stelkens / Bonk / Leonhardt, a. st. § 62, note 6, og § 48, note 28.

27 — Under forbehold af privatretlige ufravigelige bestemmelser, som kontrakten i så fald henviser til.

23 — Jf. punkt 3 i retsmøderapporten, Sml. 1986, s. 4058, samt generaladvokat Sir Gordon Slynn's forslag til afgørelse, a. st. s. 4062, navnlig s. 4064.

77. Det er heller ikke muligt af de nævnte forvaltningsretlige bestemmelser at udlede et princip med det af Kommissionen angivne indhold. Med henblik på ophævelsen af en på udstedelsestidspunktet lovlig forvaltningsafgørelse — dette tilfælde svarer (for så vidt angår ydelse af støtte i henhold til en ensidig forvaltningsafgørelse) til det foreliggende, da intet taler imod lovligheden af den mellem Fællesskabet og sagsøgte indgåede kontrakt — betragtes retsakten som en »lovlig« forvaltningsafgørelse²⁸. Ifølge § 49 i *Verwaltungsverfahrensgesetz* kan en sådan retsakt derfor kun annulleres (ophæves) *ex nunc*, hvilket begrebsmæssigt udelukker en forrentning af tilbagebetalingskravet for perioden forud for annulationen²⁹. § 44 a) i *Bundeshaushaltsordnung*, særbestemmelsen for frivillig støtte, som i stk. 3 udtrykkeligt bestemmer, at tilbagebetalingskrav forrentes fra det tidspunkt, de opstår, foreskriver heller ikke, at afgørelsen må betragtes som annulleret *ex tunc*, hvorved tilbagebetalingskravet ville kunne gøres gældende med tilbagevirkende gyldighed fra tidspunktet for forvaltningsafgørelsens udstedelse. Derimod overlades det til myndighederne at afgøre, om en bestemt forvaltningsafgørelse skal annulleres *ex nunc* eller *ex tunc*³⁰. Selv om der er tale om tilbagekaldelse *ex tunc*, kan der på de i § 44 a), stk. 3, andet punktum, i *Bundeshaushaltsordnung* fastsatte betingelser ses bort fra rentekravet.

79. b) Heller ikke BGB's § 347, tredje punktum, hvorefter der ved tilbagetræden skal betales »renter af beløbet fra tidspunktet for dets modtagelse«, kan komme i betragtning som retsgrundlag for den hér omhandlede del af rentekravet. Som den ovenfor anlagte fortolkning viser, er denne bestemmelse uforenelig med selve karakteren af kontraktens bestemmelser og kan derfor ikke anvendes³¹.

Fjerde del — Sagens omkostninger

78. Det kan herefter fastslås, at det af Kommissionen påberåbte princip ikke er anerkendt i tysk ret.

80. Med hensyn til sagens omkostninger henvises til artikel 69 i Domstolens procesreglement. Da der efter min opfattelse bør gives Kommissionen medhold i alle dens påstande vedrørende betaling af hovedstolen, og da den i det mindste delvis bør gives medhold i rentekravet, finder jeg det begrundet at tilpligte sagsøgte at betale samtlige sagens omkostninger, jf. artikel 69, stk. 2.

28 — Stelkens / Bonk / Leonhardt, a. st. § 44, punkterne 7 ff., med andre henvisninger til retspraksis.

29 — Det fremgår særlig klart af Bundesverwaltungsgericht's bemærkning om, at annulationen fjerner retsgrundlaget for at opretholde støtten i fremtiden, jf. dom af 11.2.1983 — 7 C 70/80 — *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht*, 1984, s. 36 og 38.

30 — Jf. § 44 a), stk. 3, første punktum, i *Bundeshaushaltsordnung*.

31 — Jf. punkt 22-24.

C — Konklusion

81. Jeg skal herefter foreslå Domstolen at træffe følgende afgørelse:

- »1) Sagsøgte tilpligtes at betale sagsøgeren 72 000 DM med renter 11,9% fra den 18. januar 1987.
- 2) I øvrigt frifindes sagsøgte.
- 3) Sagsøgte tilpligtes at betale sagens omkostninger.«